

*Шакирова К.К., Шакеев Ж.М.***КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНДАГЫ САЛЫК
КӨЗӨМӨЛҮНҮН КӨЙГӨЙЛӨРҮ***Шакирова К.К., Шакеев Ж.М.***ПРОБЛЕМЫ НАЛОГОВОГО КОНТРОЛЯ
В КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ***К.К. Shakirova, J.M. Shakeev***PROBLEMS OF TAX CONTROL IN THE
KYRGYZ REPUBLIC**

УДК: 336.225

Финансы тутумун турукташтыруу, бюджеттин туруктуу кирешелерин камсыз кылуу жана жеке адамдардын жана юридикалык жактардын мамлекет алдындагы милдеттенмелерин сапаттуу аткаруунун шарты катары салыктык тартипти сактоонун зарылдыгы мамлекеттик каржылык көзөмөлдүн жаңы чөйрөсүнө салыктык контролду пайда болушуна алып келди. Заманбап шарттарда экономикалык кризис жана мамлекеттин улуттук коопсуздугуна коркунучтун өсүшү шартында экономикалык коопсуздукту камсыз кылуу тутумунда салыктык көзөмөл органдарынын ишин уюштуруу жана өз ара аракеттенүү маселелерин изилдөө керек. Макалада салык контролун уюштурууга жана анын иш-чараларын натыйжалуу жүргүзүүгө байланыштуу эң актуалдуу маселелер каралган. Бир катар негизги макроэкономикалык параметрлердин улуттук салык тутумун башкаруу аспектериндеги карама-каршылыктарды чечүүнүн толуктугу, ар тараптуулугу жана объективдүүлүгүнөн көз карандылыгы, ошондой эле жол-жоболордун ушул аспектилеринин компоненттерин адекваттуу жүзөгө ашыруунун маанилүүлүгү көрсөтүлгөн.

Негизги сөздөр: бюджет, салык, салыктык көзөмөл, салыктык текшерүүлөр, салыктын мониторинги, өркүндөтүү, каржы.

В области государственного финансового контроля для стабилизации финансовой системы, обеспечения стабильных доходов бюджета и поддержания налоговой дисциплины как условия качественного выполнения обязательств физических и юридических лиц перед государством привела к появлению налогового контроля. В современных условиях экономического кризиса и растущей угрозы национальной безопасности необходимо изучить организацию и взаимодействие налоговых органов в системе экономической безопасности. В статье рассмотрены наиболее актуальные вопросы, связанные с организацией налогового контроля и эффективностью составляющих его мероприятий. Показана зависимость ряда ключевых макроэкономических параметров от полноты, всесторонности и объективности разрешения противоречий, существующих в контроль-

ных аспектах деятельности национальной налоговой системы, а также значимость адекватной реализации составляющих такие аспекты процедур.

Ключевые слова: бюджет, налог, налоговый контроль, налоговые проверки, налоговый мониторинг, совершенствование, финансы.

In the field of state financial control, to stabilize the financial system, ensure stable budget revenues and maintain tax discipline as a condition for the quality fulfillment of obligations of individuals and legal entities to the state, tax control has appeared. In the current conditions of the economic crisis and the growing threat of national security, it is necessary to study the organization and interaction of tax authorities in the system of economic security. The article discusses the most pressing issues related to the organization of tax control and the effectiveness of its measures. The dependence of a number of key macroeconomic parameters on the completeness, comprehensiveness and objectivity of resolving the contradictions that exist in the control aspects of the national tax system, as well as the importance of adequate implementation of the components of such aspects of the procedures are shown.

Key words: budget, tax, tax control, tax audits, tax monitoring, improvement, finance.

Экономиканы санариптештирүүнүн азыркы шарттарында каржы маселеси көбүнчө базар экономикасын жана экономиканы жөнгө салуунун эң маанилүү куралы болуп саналат.

Өлкөнүн каржы системасынын жакшы абалы коомдун жана мамлекеттин саясий жана экономикалык туруктуулугунун шартын түзөт.

Финансылык сектордогу ар кандай үзгүлтүктөр анын ичинде мамлекеттик бюджеттин дисбалансы, төлөм системасынын бузулушу, экономиканын көмүскө секторунун кескин көбөйүшү өлкөнүн жана калктын жыргалчылыгына таасирин тийгизет. Ошондуктан, бүгүнкү күндө финансы-экономикалык кризис шартында мамлекеттин каржылык коопсуздугу өзгөчө актуалдуу бойдон калууда.

Финансылык сектордун ар кандай үзгүлтүктөргө кескин дуушар болушу салыктык көзөмөлдөө механизмин оптималдаштырууга өзгөчө көңүл бурууну талап кылууда.

Салыктык көзөмөл бир жагынан мамлекет тарабынан каржылык коопсуздукту камсыз кылуу боюнча иш-чаралардын жыйындысы катары чечмеленсе, экинчи жагынан салыктык көзөмөл салыктарды төлөөдөн баш тарткан жеке ишкерлерге каршы күрөшүү чараларын камтыйт. Мындай чаралар салык тутумундагы мыйзамдуулукту гана камсыз кылбастан, ар кандай баскычтарда жеке ишкерлердин экономикалык иш-аракеттерин көзөмөлдөөгө мүмкүндүк берет.

Илимий адабияттарда салыктык көзөмөл башкаруучулук иштин негизги функциясы аспектинде каралат.

Салык чөйрөсү финансы тутумунун маанилүү бөлүгү болуп саналат, ошондуктан салык коопсуздукун камсыз кылуу бүтүндөй финансылык коопсуздукту камсыз кылуунун ажырагыс милдетине айланат. Ал каржылык көзөмөлдүн бардык өзгөчөлүктөрүнө ээ жана ошол эле учурда белгилүү бир спецификалык өзгөчөлүктөргө да ээ [2].

Салыктык көзөмөл бул натыйжалуу мамлекеттик финансылык саясатты, экономикалык коопсуздукту жана мамлекеттик жана фискалдык кызыкчылыктарды сактоону камсыз кылган мамлекеттик жөнгө салуу иш-чараларынын жыйындысы.

Салыктык көзөмөл бул мамлекеттик финансылык контролдун түрү, ал функционалдык элемент жана салыктык башкаруунун негизги формасы катары каралат.

Салыктык көзөмөлдүн негизги максаттарын аткаруу мамлекеттик финансы саясатына жараша белгилүү бир маселелерди чечүү жолу менен жүзөгө ашырылат, атап айтканда:

- мамлекеттик борборлоштурулган жана борбордон ажыратылган фонддорду түзүүдө мамлекеттин экономикалык коопсуздугун камсыз кылуу;

- мамлекеттик кирешелердин калыптанышына жана алардын сарамжалдуу пайдаланылышына натыйжалуу контролду камсыз кылуу;

- Кыргыз Республикасынын контролдоо органдарынын иш-аракеттерин координациялоо жана өз ара аракеттенүүнү өркүндөтүү;

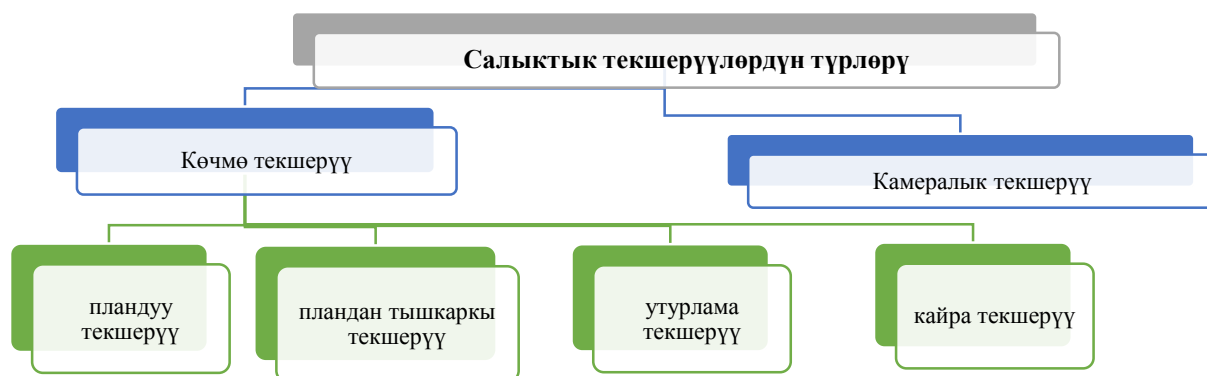
- уюмдар жана жеке адамдар тарабынан мамлекет алдындагы финансылык милдеттенмелердин аткарылышын текшерүү;

- салыктык жеңилдиктердин максаттуу пайдаланылышын текшерүү;

- салыктык укук бузууларды болтурбоо жана алдын алуу.

Салыктык көзөмөл өзүнүн милдеттерин натыйжалуу жүзөгө ашыруу үчүн практикалык уюштуруунун ар кандай формаларын колдонот.

Кыргыз Республикасында салыктык текшерүүлөр төмөнкүдөй түрлөргө бөлүнөт (сүрөт 1).

1-сүрөт. Кыргыз Республикасындагы салыктык текшерүүлөрдүн түрлөрү.

Булак: Кыргыз Республикасынын Салык Кодексинин 100-беренесине ылайык түзүлгөн.

Салыктык көзөмөлдүн объекттери болуп мамлекеттик каражаттарды, ошондой эле, салык төлөөчүлөрдүн материалдык, эмгек жана башка ресурстарын топтоо процессиндеги акча агымдары саналат [1].

Салыктык көзөмөлдүн субъекттери болуп валюта жана кассалык операциялар, ишканалардын эсептөөлөрү, салык декларациялары, салыктык жеңилдиктер, бухгалтердик документтер ж.б. колдонулат.

Салыктык көзөмөлдүн субъекттери болуп салык органдары, мамлекеттик бюджеттен тышкаркы фонддор, бажы органдары эсептелет.

Салыктык көзөмөлдү жүргүзүүдө субъект менен объекттин ортосундагы өз ара аракеттенүү жүзөгө ашырылат, ал түз жана кайтарым байланыш мүнөзүндө болот. Түз байланыш башкаруучулук чечимдерди иштеп чыгууда колдонулган контролдуу таасиринин натыйжаларын камсыз кылат. Кайтарым байланышы салыктык көзөмөлдүн сапатын жалпылайт, анын объектке тийгизген таасиринин деңгээлин билдирет. Салыкты башкаруу практикасында түздөн-түз байланышкан башкаруучулук активдүү колдонулат. Кайтарым байланышы экономикалык ресурстарды натыйжалуу пайдаланууну камсыз кылуу жагынан жалпы экономикалык мааниге ээ чечимдерди иштеп чыгуу үчүн жана салык органдарынын ишин өркүндөтүү жагынан уюштуруучулук багыт болуп саналат.

Салык салуу жаатында өзүнчө көзөмөлдүк ыйгарым укуктары Кыргыз Республикасынын мамлекеттик салык кызматы жана Кыргыз Республикасынын экономика министрлигине жүктөлгөн.

Салыктык көзөмөлдүн милдеттери салык төлөөчүлөрдүн салыктар жана жыйымдар жөнүндө мыйзамдарды аткаруусун текшерүү, салыктык укук бузууларды аныктоо, салыктардын толук төлөнбөгөндүгүнүн же салыктарды төлөөдөн баш тартуунун себептерин аныктоо жана Кыргыз Республикасынын бюджет тутумунун бардык деңгээлдериндеги бюджетке салыктык төлөмдөрдүн келип түшүүсүн камсыз кылуу болуп саналат.

Кайра текшерүү көрсөтүлгөн мезгил үчүн көрсөтүлгөн документтик маалыматтар боюнча гана жүргүзүлөт. Мында кайра текшерүүнүн натыйжасы кайра текшерилип жаткан салыктык текшерүүгө катышпаган салык органынын кызмат адамы жүргүзүүгө тийиш.

Салыктык көзөмөлдүн өзгөчөлүгү, бул салыктык укуктук мамилелердин субъекттеринин ишинин бардык мезгилин камтыйт.

Демек, салыктык көзөмөлдөө баскычы салык процессинин бардык баскычтары менен катар жүрүүдө: салыкты эсептөө, салык милдеттенмесин туура лоо, салыктарды чогултууну камсыз кылуу жана салыктык укук бузуулар үчүн жоопкерчиликке тартуу.

Ошентип, салыктык көзөмөл салыктар жана жыйымдар жаатындагы кабыл алынган ченемдерден, эрежелерден жана ченемдерден четтөөчүлөрдү табууга, зарыл болгон түзөтүүчү чараларды көрүүгө, күнөөлүүлөрдү жоопко тартууга жана мамлекетке келтирилген зыяндын ордун толтурууга, ошондой эле келечекте мындай укук бузуулардын алдын алууга же азайтууга багытталган.

Таблица 1

Кыргыз Республикасынын мамлекеттик бюджети 2012-2018-ж.ж., млн. сом. [3]

	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2018-ж. 2012-ж. % карата
Мамлекеттик бюджеттин кирешелери:	87 008,1	101922,7	119 425,1	128422,9	130 665,1	149 547,5	151 538,3	57,4
Салыктык кирешелер	63911,4	72 842,4	82 639,1	84 655,2	93 810,0	103 368,0	116 613,7	54,8
Салыктан тышкаркы киреше	17252,4	19754,8	26778,1	34328,0	26811,5	30 255,04	25 710,9	67,1
Алынган расмий трансферттер	5608,3	9189,2	9959,1	9308,6	9877,1	13 466,5	9 147,1	61,3
Финансылык эмес активдерди сатуудан түшкөн киреше	236,0	136,3	48,8	131,0	95,6	45,4	66,6	354,3
Социалдык муктаждыктар үчүн салымдар / чегерүүлөр	-	-	-	-	70,9	2 412,56	-	2,9

Булак: Кыргызстан цифраларда, 2012-2019-жж.

Таблицадагы маалыматтарга токтолсок, салыктык кирешелер жыл сайын бюджеттин кирешелеринин 65 пайыздан 80 пайызга чейин түзүлүп жаткандыгын эске алганда, салыктар жана салык саясаты мамлекеттин экономикалык жана жалпы улуттук коопсуздугуна олуттуу таасирин тийгизет.

Демек, натыйжасыз салык саясаты жана мамлекеттик башкарууда катачылыктар салык коопсуздугуна коркунуч келтирет жана мамлекеттик салык тутумунун терс өнүгүшүнүн объективдүү тенденциясын аныктайт.

Бул жагдайлар бюджеттин киреше базасынын начарлашына жана анын өлкөгө каржылык колдоо көрсөтүү мүмкүнчүлүгүнүн кескин начарлашына алып келет.

Мамлекеттин негизги финансылык ресурсу салыктык түшүүлөр болуп саналат, алардын кирешелерин туура пландаштыруу натыйжалуу мамлекеттик башкаруунун негизи деп эсептесе болот.

Салык салуу чөйрөсүндөгү коомдук мамилелердин учурдагы өнүгүү деңгээли, ошондой эле салыктар жана жыйымдар жөнүндө мыйзамдарды үзгүлтүксүз өркүндөтүү, жүргүзүлүп жаткан укуктук өзгөрүүлөргө илимий талдоо жүргүзүү жана салыктан бошотууларды жүзөгө ашырууда мамлекет өзүнүн кызыкчылыктарын жүзөгө ашыруу үчүн колдонуучу уюштуруу-экономикалык механизмдерди түшүнүү зарылдыгын билдирет.

Учурда мамлекеттин финансылык муктаждыктарын камсыз кылуу жагынан эң чоң коркунуч салыктык кирешелерди жашыруу практикасынын кеңейиши болуп саналат.

Ошентип, адистердин айтымында, бюджетке төлөнө турган салыктын суммасынын 30-40% түшпөйт.

Бул жагынан эң маанилүү болуп салыктык көзөмөл тутуму саналат, анын мыйзамдуу аткарылышы мамлекеттин жана салыктык милдеттерди аткаруучу жактардын кызыкчылыктарынын тең салмактуулугун камсыз кылууга багытталган.

Жүргүзүлгөн суроо талаптын, экспертизанын, кайчылаш текшерүүнүн көчмө текшерүү аяктаган мезгилден кийин алынган натыйжалары боюнча

дайындалган кайра текшерүү ушул көчмө текшерүүнү жүргүзгөн салык кызматынын органынын кызмат адамы тарабынан жүзөгө ашырылат.

Мамлекет менен салык төлөөчүлөрдүн ортосундагы мамилелерди жөнгө салууга багытталган, салык мыйзамдарынын натыйжалуу иштешин камсыз кылган мыйзам ченемдери дагы суроо-талапка ээ болууда. Көбүнчө, салыктык контролдон алкагында мамлекеттин салык чөйрөсүндөгү кызыкчылыктары күн сайын ишке ашыруу, бул, албетте, анын өзгөчө механизминин иштешин изилдөөгө болгон кызыгууну күчөтөт.

Ошентип, мамлекеттик салык контролунун органдарынын нормалдуу иштеши салыктык текшерүүлөрдү жана өлкөнүн бюджет тутумунан түшкөн салыктык кирешелерди ар тараптуу экономикалык талдоосуз мүмкүн эмес.

Себеби, салыктык көзөмөл боюнча мыйзамдар бүгүнкү күндө жеткиликтүү чечилген эмес.

Айрым министрликтер менен ведомстволордун салык контролун уюштуруу жана жүзөгө ашыруу боюнча кеңири түшүндүрмөлөрүнө карабастан, укуктук келишпестиктердин саны жана баалоо стандарттары олуттуу бойдон калууда.

Учурдагы көйгөй салык органдарынын иш тажрыйбасын эске алуу менен жана Салык кодексине мыйзам ченемдеринин карама-каршылыктарын четтетүүчү жоболорду киргизүү менен гана чечилет.

Бирок сүйлөшүү Мамлекеттик органдардын ишине салыктык кирешелерди мобилизациялоого жана тескөөгө багытталган көптөгөн маанилүү аспектилерди иш жүзүндө жүзөгө ашыруунун натыйжалуулугу ушул сыяктуу иш-аракеттерде бир катар карама-каршылыктардын бар экендигине жана ошондой эле анын көптөгөн уюштуруу жол-жоболорунун өтө төмөн натыйжалуулугуна байланыштуу эске алынбаганы көпчүлүкө маалым.

Алардын ичинен, атап айтканда, салык органдарынын көзөмөлдөө функцияларын жүзөгө ашырууга багытталган аракеттеринин начарлыгын белгилөөгө болот.

2-сүрөт. Кыргыз Республикасынын салык көзөмөлүнүн кемчиликтери.

Кыргыз Республикасынын салык көзөмөлүнүн кемчиликтери азыркы күндө так жана даана белигилүү болуп турат.

Жогоруда белгиленген канааттандыруу эмес жагдайды аныктаган негизги көйгөйлөрдүн бири, объективдүүлүктүн жетиштүү деңгээли бар салык төлөөчүлөрдүн бүтүндүгүнүн деңгээлин баалоого мүмкүндүк берген критерийлердин расмий бирдиктүү тутумунун жоктугу.

Салыктык көзөмөлдөө механизмдин өркүндөтүү алкагында, салык төлөөчүлөрдүн алдын-ала тандоосу сыяктуу маанилүү элементтерге өзгөчө көңүл буруу керек – бул кандайдыр бир себептерден улам, салыктык укук бузуулардын жогорку ыктымалдуулугун көрсөткөн ишкердик субъекттерин аныктоо үчүн

жүргүзүлүүчү рейтингдин бир түрү жана иш жүзүндө текшерүү чаралары.

Бүгүнкү күндө финансылык жана салыктык тартипти сактап, андан финансылык сектордогу ар кандай үзгүлтүктөрдү кыскартууда салыктык көзөмөлдү күчөтүү жана салыктык мониторингди киргизүү зарылдыгы келип чыгууда.

Адабияттар:

1. Кыргыз Республикасынын салык кодекси. - Бишкек, 2019.
2. Биримкулова К.Д. Налоговая система Кыргызской Республики. - Б., 2012. - С. 175.
3. Кыргызстан цифраларда. Кыргыз Республикасынын улуттук статистикалык комитети. - Б. 2012-2019-жж.
4. <http://www.stat.kg/kg/publications/sbornik-kyrgyzstan-v-cifrah/>